

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
АСОЦИАЦИЯ НА ВИЗАНТИНИСТИТЕ И МЕДИЕВИСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

СРЕДНОВЕКОВНИЯТ БЪЛГАРИН И „ДРУГИТЕ“

*Сборник в чест на 60-годишнината на
проф. дин Петър Ангелов*

Съставители

АНГЕЛ НИКОЛОВ
ГЕОРГИ Н. НИКОЛОВ

София · 2013
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ЕДИН ПАТРИАРШЕСКИ ГРАФИТ ОТ ХРАМА „СВ. СОФИЯ“ В КОНСТАНТИНОПОЛ

Тома Томов

В продължение на векове посетителите на храма „Св. София“ в Константинопол са оставяли на родния си език своите имена и молитви върху мраморните стени, парапети, рамки на врати и прозорци, колони и врати. В по-голямата си част, особено онези върху парапетите от галерията на втория етаж, са станали твърде неясни за разчитане. Век след век лактите на поклонници и туристи изглаждат графитите, появяват се нови надписи върху старите и често с много трудно да се открие откъде започва един и къде свършва друг надпис. Освен текстови надписи се откриват и многобройни рисунки на стрели, кораби, кръстове и т.н. В представите на средновековния човек веднъж изписаната върху стените на черквите молитва се считала за постоянно действаща, за вечна молитва¹. Много от откритите в „Св. София“ графити представляват благопожелателни надписи, започващи с традиционната формула „Господи, помогни на своя роб...“.

Изписването или издраскването на графити върху мрамора с игла, шило или дори пирон е практически невъзможно. Ясните и дълбоки линии на много надписи насочват към мисълта, че те са били изпълнени със специален инструмент и след нанасяне на удар с тежък предмет. Всъщност изписването на някои графити изисквало продължителна и търпелива работа, която отнемала значително време. Следователно създаването на графитите не може да се определи в никакъв случай като действие, извършено тайно и набързо, за да се избегне конфликт с духовенството на храма. Много по-вероятно е то да е ставало с негово знание и „мълчаливо“ одобрение, дори в някаква степен да е толерирано.

До момента графитите върху мрамора на „Св. София“ не са изследвани систематично. Не са много на брой и свързаните с тях публикации, макар още в началото на XX в. Е. Антониадис в монографията си за храма да обнародва част от гръцките надписи². През 1954 г. Сирил Манго публикува графит на Филип Микитинич, столник на митрополит Киприан³. Петнадесет години по-късно

¹ *Медведева, А.* Грамотность в Древней Руси: По памятникам эпиграфики X – начала XIII века. М., 2000, с. 75.

² *Antoniadis, E.* Ἐκφράσεις τῆς ἁγίας Σοφίας. Т. 1–2. Leipzig – Athens, 1907–1908, т. 1, фиг. 197, 198, т. 2, фиг. 238–241, 255, 295, 299, 315, 320, 360–366, 390–396, 422–441, 459–463, 483–496, 517–527, 542–550.

³ *Mango, C.* A Russian Graffito in St. Sophia, Constantinople. – *Slavic Word*, 10, 1954, 436–438.

Барбара ван Найс започва планомерно заснемане на графитите в храма „Св. София“ и обявява съществуването на над две хиляди надписа. В началото на 80-те години на XX в. по нейни материали Й. Калаврезу-Максайнер и Д. Оболенски публикуват надпис, посветен на Яков Григорович, писар на митрополит Герасим (първата половина на 1433 г.)⁴. През 1977 г. Олекса Хорбач в кратко съобщение възпроизвежда текста на шест славянски надписа⁵.

На мраморния парапет в южната галерия на втория етаж, място често използвано за църковни събрания⁶, се чете следния надпис (Приложение № 1):

Κ(υρ)Ι Ε ΒΟΥ(η)Θ(ε)Ι [καί]
 Σ(ό)ΖΟΥ ΛΕΟΝΤΗ(ς) (μὸν)ΑΧ(ος) Κ(αί) Π(α)ΤΡ(ά)ΡΧΗΣ
 „Господи, помагай и спаси Леонтий монах и патриарх.“

Един-единствен патриарх на Великата църква в Константинопол е известен с това име – Леонтий Теотокикт (февруари/март 1189 – септември/началото на октомври 1190). За съжаление, наличната за него информация в изворите е твърде оскъдна. Тя свързва Леонтий с монашеската планина Авксентий (дн. Кашидаг) в азиатските предградия на Константинопол, на около 12 км югоизточно от Халкедон, където, преди да стане патриарх при Исаак II Ангел (1185–1195), той бил игумен на манастира „Св. Апостоли“ (св. св. Петър и Павел)⁷.

Всеизвестен факт е, че спрямо Църквата отношението на император Исаак II по нищо не се различавало от това на неговия предшественик – Анарроник I Комнин⁸. За императора тя била най-важният и интересен дял на администрацията и той страстно се потопил в нейните дела. Това имало за резултат поредица от случаи, в които той самоволно свалял един след друг византийски патриарси от столичната катедра. Такова било желанието на Исаак и само то било достатъчно за смяната на поредния патриарх. Ненапрасно византийският историк Никита Хониат казва за императора: „В своята безразсъдност и сила

⁴ Kalavrezou-Maxeiner, I., D. Obolensky. A Church Slavonic Graffito in Hagia Sophia, Constantinople. – Harvard Ukrainian Studies, 5, 1981, 5–10.

⁵ Horbatsch, O. Einige slavische Pilgerschriften in der Hagia Sophia-Kathedrale in Konstantinopel. – Die Welt der Slaven, 22, 1977, 86–88.

⁶ Кантепов, Н. Светские архиерейские чиновники в древней Руси. М., 1874, 184–186.

⁷ За манастира вж.: Janin, R. La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine. T. 2: Les églises et les monastères des grands centres byzantins. Paris, 1975, p. 47; Pargoire, J. Mont Saint-Auxence, Études historique et topographique. – ROC, 8, 1903, 448–458; Clugnet, L., J. Pargoire. Vie de Saint Auxence, Mont Saint-Auxence, étude historique et topographique. Paris, 1904; Talbot, M. A. Auxentios, mount. – ODB, I, p. 236; За Леонтий вж.: Pargoire, J. Цит. съм., 452–453.

⁸ Brand, Ch. Byzantium confront the West, 1180–1204. Cambridge, Mass., 1968, 100–102; Brand, Ch., A. Cutler. Isaac II Angelos. – ODB, II, p. 1012; Лебедев, А. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV века. СПб., 1998, с. 118; Angold, M. Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261. Cambridge, 1995, p. 120. За Анарроник I Комнин вж.: Brand, Ch. Цит. съм., 28–75.

императорът никак не могъл да се въздържа от това и по свой произвол да не превърне и да не пренасочва всички дела, не само човешките, но и божествени, т.е. ремигнозните⁹. Благодарение на действията на Исаак се стигнало до цял списък от патриарси, които били низвергнати без вина.

Едва встъпил на трона, императорът свалил най-напред патриарх Василий Каматир (1183–1186), въпреки че той оказал голямо съдействие за неговото възкачване¹⁰ и му дал писмено обещание за безпрекословно изпълнение на неговата воля¹¹. Причина за низложението на патриарха било неговото позволение много благородни жени, насилствено замонашени от Андроник I, да снемат монашеските одежди. Своеволното сваляне на Каматир само загатвало за надменното отношение на императора към Църквата. Вместо Василий за патриарх бил посочен твърде старият Никита Мунтан (1186–1189), *сакеларий* на храма „Св. София“¹². Не след дълго и под предлог, че бил стар и безполезен, той бил свален, въпреки че бил избран на самия император.

Преди да стъпи на трона, Исаак бил дълбоко привързан към монах от Студийския манастир, който предсказал неговото възкачване и имал силно суверено влияние върху съзнанието на императорската особа¹³. Този монах на име Доситей и син на венецианец бил посочен от него за номинален патриарх на Йерусалим с намерение да оглави патриаршеската катедра в Константинопол¹⁴. Знаейки добре, че неговият кандидат е крайно непопулярен, Исаак Ангел решил по заобиколен път да постигне намисленото. По това време в столицата се намирал Теодор Валсамон, номинален патриарх на Антиохия и прочут специалист по църковно право. Императорът се сблизил с него и дал да се разбере, че подкрепя неговото преместване от Антиохийската в Константинополската катедра. Дори разтръбил, че Валсамон е намерил канонични основания за подобно преместване. В съответствие с установената практика специалистът по църковно право подготвил списък с подобни премествания, които да послужат като оправдание за промяната¹⁵.

Когато Мунтан бил свален, този документ бил представен пред Св. Синод и одобрен в очакване Валсамон да бъде новият кандидат. Вместо него обаче императорът посочил Доситей и той бил ръкоположен за патриарх, но поради сил-

⁹ *Nicetas Choniata*. Historia, rec. I. Bekker. Bonn, 1835, p. 325.

¹⁰ *Brand, Ch.* Цит. съм., с. 100; *Grabler, F.* Kaisertaten und Menschenschicksale im Spiegel der schönen Rede. – Byzantinische Geschichtsschreiber, XI, 1966, 123–148; *Angold, M.* Цит. съм., с. 129.

¹¹ *Choniata*. Historia, p. 530_{1,9}

¹² *Choniata*. Historia, p. 530_{9,14}

¹³ На монасите във Византия често се приписвала пророческа дарба. Вж.: *Charanis, P.* The Monk as an Element of Byzantine Society. – DOP, 25, 1971, 61–84.

¹⁴ *Choniata*. Historia, p. 529_{10,12}; *Grumel, V.* Le *Περὶ μεταθέσεων* et le patriarche de Constantinople Dosithée. – EB, 1, 1943, 239–249.

¹⁵ *Choniata*. Historia, 531–532.

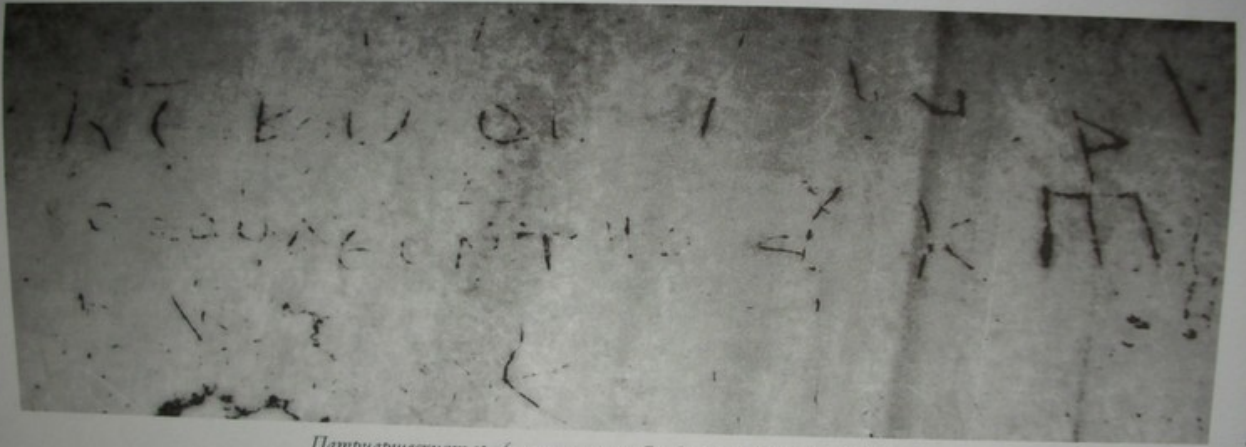
ната опозиция срещу неговото протеже се видял принуден да го замени с някой по-приемлив за Синода¹⁶. Изборът му се спрял на монаха Леонтий¹⁷. По повод назначението на този с нищо неизвестен до този момент монах самият Исаак II Ангел разказвал, че една нощ Божията Майка му посочила в откровение Леонтий, като не само му описала неговия облик и качества, но дори му посочила и мястото, където живеел. Макар да изглеждало, че подобно свръхестествено избиране на монах за патриарх осигурявало стабилност на патриарха, на практика се случило точно обратното. За известно време императорът приел победата на най-непримиримата част от църковния клир, но той не се отказал да действа за укрепването на проимператорската партия и неговите усилия дали резултат. Не минали няколко месеца и Леонтий бил свален от императора. Никита Хониат отбелязва, че Исаак „осрамял Леонтий“ и, когато за пореден път се стигнало до избор на патриарх, императорът отново въздигнал на патриаршеската катедра своето протеже Доситей (1190–1191)¹⁸.

Не е възможно да се определи кой е авторът на графита с името на патриарх Леонтий – дали е светско или духовно лице, дали е излязъл изпод ръката на негов привърженик или просто на някой, който не одобрявал политиката на императора към Църквата. Въпреки това, ние разполагаме с една благопожелателна молитва, която е уловила несигурния дух от последните десетилетия на XII в. Така още веднъж се потвърждава мнението, че графитите от храма „Св. София“ следва да се разглеждат като ценен източник за историята на Византия и тяхното планомерно изучаване и въвеждане в научно обръщение е необходимо в голяма степен.

¹⁶ Grumel, V. Les registres des actes du patriarcat de Constantinople. T. 1. Les actes des Patriarches. Fasc. 2 et 3, les registres de 715 à 1206. Paris, 1989, No 1174; Papadopoulos-Kerameus, A. Ανόλεκτα. T. 2. St. Petersburg, 1892, p. 368.

¹⁷ Choniata. Historia, p. 530¹⁵⁻²⁰; Brand, Ch. Цит. съм., с. 101.

¹⁸ Choniata. Historia, 532–533; Brand, Ch. Цит. съм., с. 101.

Патриаршеският графит от храма „Св. София“ в Константинопол